

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“...อยากไปพิพิธภัณฑน์นะครับ... ผมชอบไปพิพิธภัณฑน์
หากเราอยากรู้จักเมืองไหนให้ละเอียด เราสมควรจะต้องรู้จักประวัติของเมืองนั้นให้เข้าใจ
และพิพิธภัณฑน์ก็น่าจะเป็นสถานที่ที่ดีที่สุด....”

(จากนวนิยายเรื่องฤดูดาว โดยพงศกร นิตยสารสกุลไทย)

ถ้อยสนทนาของตัวละครในโลกสัญลักษณ์ดังกล่าว เป็นหนึ่งในภาพสะท้อนให้เห็นถึง ความรู้สึกของผู้คนจำนวนมากที่มีต่อพิพิธภัณฑน์ ในฐานะแหล่งของการแสวงหาความรู้ พร้อมๆกับ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างแวดวงสื่อมวลชนและพิพิธภัณฑน์ในโลกแห่งความเป็นจริง อันเป็นไปในทางเกือหนุนซึ่งกันและกัน พิพิธภัณฑน์เป็นแหล่งข้อมูลอย่างดีสำหรับสื่อต่างๆ ในขณะที่สื่อช่วยให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับพิพิธภัณฑน์ และเผยแพร่เรื่องราวต่างๆของพิพิธภัณฑน์ทั้งใน รูปแบบของรายการข่าว สารคดี หรือสร้างแรงบันดาลใจให้นักเขียนผูกเป็นเรื่องราว ผ่านทาง โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร นวนิยาย ฯลฯ

ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ดูเหมือนว่า สื่อมวลชนและพิพิธภัณฑน์จะมีความผูกพันกันเป็น อย่างดี แต่ในโลกวิชาชีพ ในระหว่างนักนิเทศศาสตร์หรือสื่อสารมวลชนกับนักวิชาการพิพิธภัณฑน์ แล้ว สองสาขานี้ดูเหมือนอยู่กันคนละโลกอย่างสิ้นเชิง การตั้งข้อสังเกตดังกล่าวเป็นผลมาจากการ อ่านบททบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑน์ของผู้วิจัย ในช่วงปีพ.ศ. 2547 ที่ได้พบว่า งานวิจัย จากสาขา นิเทศศาสตร์ของไทยนั้น พบเฉพาะการศึกษาในส่วนของผู้รับสารที่เข้าชมนิทรรศการใน พิพิธภัณฑน์เพียงเท่านั้น

ขณะเดียวกัน ในระหว่างการอ่านบททบทวนเอกสารและวรรณกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับ พิพิธภัณฑน์ อาทิ เอกสารการสัมมนาทางวิชาการพิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นในประเทศไทย พ.ศ. 2539 หนังสือรายงานการสัมมนาเรื่องพิพิธภัณฑน์ไทยในศตวรรษใหม่ พ.ศ. 2544 ฯลฯ เพื่อติดตาม สถานการณ์ปัจจุบันของพิพิธภัณฑน์ ทำให้ผู้วิจัยสามารถสรุปภาพที่เป็นปัญหาและถูกตั้งคำถาม ของพิพิธภัณฑน์สถานแห่งชาติภายใต้บริบทของกระแสชุมชนท้องถิ่นและความตื่นตัวต่อการรื้อฟื้น และทบทวนภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทยได้ดังนี้ คือ

1. "เห็นของ ไม่เห็นคน" พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติมักจะเน้นที่การนำเอาโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุต่างๆมาตั้งแสดง โดยให้รายละเอียดความเป็นมาของวัตถุดังกล่าว เช่น อายุหรือความเก่าแก่ของวัตถุนั้น ผู้ค้นพบ สถานที่ที่ค้นพบ ฯลฯ แต่ไม่มีการกล่าวถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่เกี่ยวข้องหรือหากจะมีการกล่าวถึงบ้าง ก็จะเป็นลักษณะของการให้ความสำคัญต่อตัววัตถุเป็นหลักมากกว่า

2. "เน้นวัฒนธรรมหลวง มากกว่าวัฒนธรรมราษฎร์" ภายใต้การเกิดของกระแสทุนนิยมท้องถิ่นนิยมในโลกานุวัตร ทำให้ภาพสะท้อนจากสิ่งที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาตินำเสนอก็คือ "เอกลักษณ์" หรือภาพของความเป็นไทยที่ฝัง/แข็งตัว และมีเพียงหนึ่งเดียวจากวัฒนธรรม "หลวง" มองไม่เห็นความเป็นท้องถิ่น มองไม่เห็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในประเทศไทย และเราอาจกล่าวได้ว่า พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเป็นปฏิบัติการของอำนาจ/ความรู้ใน 2 ประการคือทั้ง "นำเสนอ" และ "เก็บกด" วัฒนธรรม

3. "เรื่องของรัฐ งานของหลวง" พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอยู่ในสังกัดของสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นผลให้โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่นำมาเก็บรวบรวมเพื่อการจัดแสดง ตลอดจนการค้นคว้าเนื้อหาและการออกแบบการจัดแสดงจึงเป็นเรื่องของภาครัฐล้วนๆ ขึ้นอยู่กับการทำงานของสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเพียงฝ่ายเดียว ได้แก่ ฝ่ายวิชาการ ฝ่ายเทคนิคและศิลปกรรม ไม่มีประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วม

4. "ครูไม่สั่งรายงาน หนูก็ไม่ไป" การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติทำให้ผู้ชมได้เห็นแต่เพียง "วัตถุ" ไม่เห็นเรื่องราว ไม่เห็นความมีชีวิตชีวา ขณะเดียวกันความเป็นโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่เป็น "ของหลวง" "ห้ามจับต้อง" ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกเหมือนถูกผลักออก ไม่กล้าเข้าไปใกล้ เป็นการแบ่งแยกคน/ผู้ชมและของออกจากกันอย่างชัดเจน นอกจากนั้นแล้ว การออกแบบการจัดแสดงและพื้นที่ในพิพิธภัณฑ์ไม่สามารถสร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมและดึงดูดใจผู้ชม โดยเฉพาะกับกลุ่มเด็กและเยาวชนได้ ดังนั้น เมื่อไม่มีคนรุ่นใหม่เข้าชมพิพิธภัณฑ์โดยไม่ถูกบังคับ หน้าที่ส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑ์ในการถ่ายทอดความรู้ และการสร้างจิตสำนึกและหล่อหลอมกลมกล่อมเยาวชนรุ่นใหม่ เพื่อให้มรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาติสามารถคงอยู่สืบต่อไปจึงอาจจะไม่สามารถเป็นไปได้

อย่างไรก็ตาม ในการทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องไม่ได้แสดงให้เห็นเฉพาะภาพของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในด้านที่เป็นปัญหาแต่เพียงอย่างเดียว ด้านที่เป็นโอกาสก็แสดง

ตัวออกมาให้ผู้วิจัยมองเห็นด้วยเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะเมื่อมีกระแสพิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นหรือชุมชนเกิดขึ้น และกระแสการเรียกร้องต่อการปรับตัวเองของพิพิธภัณฑท์เมืองและพิพิธภัณฑท์แห่งชาติ ทั้งนี้สามารถสรุปภาพโอกาสของพิพิธภัณฑท์สถานแห่งชาติได้ดังนี้

ประการแรก “คนรุ่นใหม่ในแวดวงพิพิธภัณฑท์” ผู้วิจัยพบว่า คนรุ่นใหม่ที่เป็นนักวิชาการพิพิธภัณฑท์หรือในสาขาวิชาต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑท์เป็นกลุ่มคนที่ได้เห็นและรับรู้สภาพของปัญหา หรือเป็นหนึ่งในกลุ่มที่เรียกร้องให้มีการแก้ปัญหาของพิพิธภัณฑท์สถานแห่งชาติมาแล้วในสมัยเรียน หรือได้มีโอกาสศึกษาดูงานการจัดการพิพิธภัณฑท์ของต่างประเทศ เมื่อได้มาทำงานพิพิธภัณฑท์สถานแห่งชาติจึงมีความพยายามที่จะปรับและแก้ไขปัญหาดังกล่าว

ประการที่สอง “แหล่งการศึกษาแบบสาระบันเทิง” ด้วยหน้าที่ของพิพิธภัณฑท์ในการเป็นแหล่งเรียนรู้หรือสถานการศึกษานอกระบบ ทำให้พิพิธภัณฑท์ถูกเรียกร้องให้ปรับตัวเองจากรูปแบบการจัดแสดง/การจัดนิทรรศการในแบบเดิมมาเป็นแบบใหม่ที่เน้นการเผยแพร่ความรู้ผ่านความบันเทิง (edutainment) ด้วยเทคนิควิธีการเล่าเรื่องในแบบต่างๆที่อาจมีเทคโนโลยีเข้าช่วย ดังนั้นวัตถุต่างๆในพิพิธภัณฑท์จึงเป็นมากกว่าเพียงสิ่งของ แต่เป็น “สื่อ” ในการเล่าเรื่อง ที่ไม่เน้นหนักเนื้อหาทางวิชาการมากเกินไป

ประการที่สาม “มิติใหม่ของพิพิธภัณฑท์” ด้วยแรงกดดันที่เกิดขึ้นจากกระแสพหุวัฒนธรรมและกระแสการเรียกร้องต่อบทบาทในการเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตของพิพิธภัณฑท์ ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนแนวคิดพิพิธภัณฑท์ที่เห็นความสำคัญของเนื้อหาจากตัววัตถุที่นำมาแสดงมากกว่าการออกแบบตัวอาคารแต่เพียงอย่างเดียว ฯลฯ ดังคำกล่าวของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2545 ค:10) ที่ได้กล่าวถึงการจัดพิพิธภัณฑท์ไทยในศตวรรษใหม่ไว้ว่า “ในการจัดพิพิธภัณฑท์ที่ถูกต้องและมีรูปแบบที่ดีนั้น ต้องมีความหมายในการสื่อได้ เพราะฉะนั้นการจัดพิพิธภัณฑท์จึงมิได้มีความหมายแค่เพียงการนำสิ่งของมาจัดวางหรือตั้งเรียงกันเท่านั้น หากแต่ต้องสามารถสื่อความหมายให้ได้”

หรือพนมบุตร จันทรโชติ (2545) ที่เปรียบเทียบการจัดทำพิพิธภัณฑท์ว่าเปรียบเสมือนกับการสร้างภาพยนตร์ ในความคิดของพนมบุตรนั้น ในการสร้างภาพยนตร์เรื่องหนึ่ง ผู้สร้างจะต้องมีการคัดเลือกนิยายที่จะนำมาใช้เพื่อตัดแปลงเป็นบทภาพยนตร์ มีการเลือกดารานำแสดง ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับการจัดทำพิพิธภัณฑท์แล้ว ผู้จัดจะต้องมีเนื้อหาและแปลข้อมูลทางวิชาการดังกล่าวมาเป็นบทจัดแสดงในการทำพิพิธภัณฑท์ การเลือกดาราเปรียบได้กับการเลือกสื่อประเภทต่างๆที่นำมาใช้ในการจัดแสดง

ภาพโอกาสและมิติใหม่ของพิพิธภัณฑ์ในมุมมองของผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการ พิพิธภัณฑ์ดังได้ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นถึงบทบาทของการสื่อสารที่แทรกตัวเข้ามาในแวดวงวิชาการพิพิธภัณฑ์อย่างชัดเจน ในขั้นตอนของการผลิต ภัณฑารักษ์หรือนักวิชาการพิพิธภัณฑ์เปรียบเป็นผู้ส่งสารที่ต้องการส่งสารหรือสื่อความหมายผ่านวัตถุหรือองค์ประกอบของสิ่งแสดงต่างๆในพิพิธภัณฑ์ การคัดเลือกวัตถุสิ่งของ เทคนิคที่ใช้ในการเล่าเรื่องราว ตลอดจนการออกแบบสิ่งแสดงหรือพื้นที่ (space) ในพิพิธภัณฑ์ ฯลฯ ถือเป็นขั้นตอนสำคัญของการควบคุมความหมายเพื่อให้ในท้ายที่สุดแล้วในขั้นตอนของการบริโภค ผู้ชมหรือผู้รับสารจะสามารถถอดหรือแปลความหมายนั้นออกมาได้ตามที่ผู้ส่งต้องการ

เมื่อนำมิติใหม่ของพิพิธภัณฑ์ดังกล่าวมาผนวกเข้ากับความสนใจศึกษาสื่อต่างๆในแวดวงของนิเทศศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลจากสำนักสัญวิทยา ที่สามารถจะศึกษา “ทุกสิ่งทุกอย่างที่ขวางหน้า” ในฐานะที่เป็น “สื่อ” ได้ หากว่าทุกสิ่งทุกอย่างนั้นมีความหมายหรือยืนแทนบางอย่างที่มากไปกว่าตัวของมันเอง หรือเป็น “แม่สื่อแม่ชัก” ที่เชื่อมโยงระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารเข้าด้วยกัน อาจคาดหมายได้ว่า หากมีการศึกษาพิพิธภัณฑ์ในฐานะ “สื่อ” หรือสิ่งที่มีความหมายมากไปกว่าตัวของมันเองในทางนิเทศศาสตร์แล้วนั้น น่าจะเป็นโอกาสให้ทั้งสองสาขาวิชาชีพได้นำองค์ความรู้มาแลกเปลี่ยนและทำงานร่วมกัน อันจะส่งผลต่อการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ไทยได้เป็นอย่างดี

ธรรมชาติหรือคุณลักษณะของพิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์มีธรรมชาติของความเป็นสื่ออย่างไร ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติและคุณลักษณะโดยทั่วไปของความเป็นสื่อพิพิธภัณฑ์ ดังนี้คือ

1. พิพิธภัณฑ์มีหลากหลายประเภท ยกตัวอย่างเช่น การใช้เกณฑ์จำแนกในระดับพื้นที่ เราจะสามารถแบ่งพิพิธภัณฑ์ออกได้เป็นพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ พิพิธภัณฑ์เมือง และพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เป็นต้น
2. พิพิธภัณฑ์มีบทบาทต่อมิติด้านต่างๆในสังคม อาทิ ด้านสังคมและวัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจ ตัวอย่างเช่น การเป็นจุดขายของการท่องเที่ยว

3. พิพิธภัณฑที่มีหน้าที่ในการเป็นเสมือนแหล่งเรียนรู้หรือให้การศึกษาจากระบบ ที่สำคัญคือเป็นการศึกษาแบบสาระบันเทิง (edutainment) เป็นเครื่องแทนความจริงจำถึงอดีต ช่วยสร้างจิตสำนึกและตอกย้ำอัตลักษณ์ร่วมแห่งความเป็นชาติหรือชุมชนเดียวกัน เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization) และพิพิธภัณฑยังมีหน้าที่ในการเก็บรวบรวม จัดแสดง อนุรักษ์และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของสังคมให้คงอยู่สืบต่อไป
4. วัตถุสิ่งของต่างๆที่ถูกเก็บรวบรวมและนำมาเสนอในพิพิธภัณฑนั้นถือเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของผู้คนในแต่ละช่วงเวลาและแต่ละบริบทพื้นที่ ขณะเดียวกัน นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงภาพในอดีตแล้ว พิพิธภัณฑยังสะท้อนให้เห็นถึงปัจจุบันและอนาคตอีกด้วย
5. พิพิธภัณฑต้องการความสดใหม่ของเนื้อหา จึงจำเป็นต้องมีทั้งการจัดนิทรรศการในรูปแบบถาวรและมีนิทรรศการหมุนเวียนใหม่ๆอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น หากเราเทียบเคียงธรรมชาติของพิพิธภัณฑในส่วนนี้กับสื่อมวลชนอื่นๆแล้ว ตัวอย่างเช่นเมื่อเปรียบเทียบกับสื่อโทรทัศน์ จะพบว่า แม้โทรทัศน์จะมีรายการประจำแต่ก็ต้องการความสดใหม่ของเนื้อหาเช่นเดียวกัน ทำให้รายการโทรทัศน์ประเภทต่างๆต้องมีการมีปรับเปลี่ยนเนื้อหาไม่ให้ซ้ำ หรือมีการเปลี่ยนผู้นำเสนอ เปลี่ยนฉาก เช่นเดียวกับการจัดกิจกรรมในพิพิธภัณฑ
6. เนื้อหาในโทรทัศน์นั้นมีหลากหลายความหมายและผู้รับสามารถแปลความหมายได้หลากหลายแบบ ที่เป็นดังนี้เพราะเนื้อหาในโทรทัศน์ประกอบสร้างด้วยระบบของสัญลักษณ์ที่มีองค์ประกอบของหลากหลายสำเนียง หรือ polysemic มารวมกัน เนื้อหาในพิพิธภัณฑก็เช่นเดียวกัน การเลือกองค์ประกอบของสิ่งแสดงต่างๆมานำเสนอเป็นภาพแทนของเนื้อหาเปรียบเสมือนกับการร้อยเรียงสัญลักษณ์ต่างๆที่มีความหลากหลายของความหมายเข้าด้วยกัน ทำให้ผู้เข้าชมในพิพิธภัณฑแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มนั้นสามารถแปลความหมายได้หลากหลายแบบเช่นเดียวกัน
7. การเป็นสื่อที่แสดงให้เห็นของจริงของพิพิธภัณฑผนวกกับการได้รับมอบหมายหน้าที่พิเศษในการให้ความรู้ ทำให้พิพิธภัณฑกลายเป็นสื่อที่ดูโปร่งใส ความหมายต่างๆที่เกิดขึ้นในพิพิธภัณฑดูเหมือนเป็นของจริง ทว่าทั้งหมดล้วนแล้วเป็นปฏิบัติการ

จัดแสดงหรือการ “ประกอบสร้าง” จากสัญญาณหลากหลายแบบเพื่อส่งผ่านความหมายที่
ภณทวารักษ์และนักออกแบบต้องการสื่อออกมา

8. ปฏิบัติการจัดแสดงดังกล่าว อาจเปรียบเทียบกับกระบวนการในการสร้างละคร
โทรทัศน์หรือภาพยนตร์ ที่ผู้จัดละครต้องการนิยาย เรื่องสั้น หรือมีการผูกเรื่องราว
ต่างๆ ที่จะนำมาจัดทำเป็นบทโทรทัศน์หรือภาพยนตร์ มีการเลือกตัวแสดงหลัก
และตัวประกอบ เลือกว่าฉากหรือสถานที่ รวมถึงการใช้เทคนิคการตัดต่อ การให้แสง/
สี/เสียง ให้เข้ากับเนื้อหาที่จะแสดง ในการจัดทำพิธีภัณฑ์ ผู้จัดต้องการแหล่งข้อมูล
หรือเนื้อหาที่จะมานำเสนอ เพื่อผูกเป็นเรื่องราวหรือบทสำหรับการจัดแสดงใน
พิธีภัณฑ์ และผู้จัดหรือภณทวารักษ์ทำงานร่วมกับนักออกแบบ ช่างเทคนิค ในการ
เลือกสื่อหรือองค์ประกอบของสิ่งแสดงต่างๆ ตลอดจนการออกแบบที่ว่าง/พื้นที่
จัดแสดง ฯลฯ มานำเสนอให้สอดคล้องกับเรื่องราวหรือบทที่ได้เขียนไว้
9. แม้ว่าพิธีภัณฑ์บางแห่งจะมีระยะห่างระหว่างผู้ชมและตัวบทหรือสิ่งแสดงต่างๆ เช่น
การจัดวางวัตถุสิ่งของในตู้กระจก การกันเชือก การเขียนป้ายห้ามจับและลูบคลำ แต่
การมีส่วนร่วมหรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับและตัวบทในพิธีภัณฑ์นั้นอาจเกิดขึ้นใน
หลายประการ เช่น การจำลองวัตถุแทนของจริงมาให้ได้ลองสัมผัส จับต้อง หรือ
พิธีภัณฑ์บางแห่งจะผูกเรื่องราวจากสิ่งของหรือวัตถุที่นำมาจัดแสดงเป็นละครเวที
เล็กๆในพิธีภัณฑ์ โดยที่ผู้ชมสามารถนั่งติดขอบเวทีได้และมีการเล่นเกมตอบคำถาม
หรือซักถามข้อสงสัยอื่นๆได้หลังจากจบการแสดงจบลงแล้ว ฯลฯ
10. ภายในพิธีภัณฑ์เราจะพบการสื่อสารในหลากหลายระดับ ทั้งการสื่อสารภายในตัวเอง เช่น
การพิจารณาสิ่งของที่นำมาแสดงของผู้ชม การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสาร
กลุ่ม และการสื่อสารภายในองค์กร (ในส่วนของผู้จัดทำพิธีภัณฑ์) ขณะเดียวกัน การ
สื่อสารภายในพิธีภัณฑ์ระหว่างผู้จัดและผู้ชมจำเป็นจะต้องเป็นการสื่อสารแบบที่
ต้องสร้างความเข้าใจ สร้างความรู้สึกร่วมกัน และคำนึงถึงความต้องการและความ
แตกต่างของผู้รับสาร มากกว่าจะเป็นการสื่อสารทางเดียวของผู้จัดอีกด้วย

คุณสมบัติของพิธีภัณฑ์ในข้างต้นเป็นเพียงคุณสมบัติโดยทั่วไป แต่หากเราเปรียบเทียบ
โดยใช้ความเหมือนและความต่างระหว่างพิธีภัณฑ์แห่งชาติและพิธีภัณฑ์ท้องถิ่นแล้วนั้น เรา

อาจได้พบว่า พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอาจเทียบได้กับสื่อกระแสหลักและพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเปรียบได้กับสื่อชุมชน โดยความแตกต่างที่สำคัญหรือความแตกต่างหลักของพิพิธภัณฑสถานทั้ง 2 แห่งมีดังนี้ คือ

- แนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการดำเนินงานพิพิธภัณฑสถาน อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ คือ แนวคิดแห่งความทันสมัย แนวคิดการสื่อสารแบบบนลงล่าง แนวคิดแห่งความเป็นเจ้าอาณานิคม และแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น คือ กระบวนการค้นหลังทันสมัยหรือแนวคิดที่เน้นในเรื่องของชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชน แนวคิดแห่งความหลากหลายทางวัฒนธรรมและแนวคิดหลังอาณานิคม

ความแตกต่างของแนวคิดดังกล่าว ส่งผลถึงวิธีการปฏิบัติหรือแนวทางในการดำเนินงานของทั้งสองพิพิธภัณฑสถาน ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจะจำกัดเฉพาะบุคลากรของพิพิธภัณฑสถานหรือผู้เชี่ยวชาญ ในขณะที่พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นจะเกิดจากความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน

- รูปแบบการสื่อสารภายในพิพิธภัณฑสถาน พบว่า แบบจำลองการสื่อสารที่ปรากฏในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ คือ แบบจำลองการสื่อสารทางเดียว หรือ transmission model และแบบจำลองการสื่อสารของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น คือ แบบจำลองเชิงพิธีกรรม หรือ ritualistic model ที่มุ่งสร้างความหมายร่วมกันระหว่างผู้ส่งและผู้รับสาร

ความแตกต่างของแบบจำลองทั้งสองดังกล่าวนี้ หากเปรียบกับองค์ประกอบแต่ละตัวของการสื่อสาร จะพบว่า (1) ในกรณีของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติผู้ส่งและผู้รับสารจะแยกส่วนจากกัน แต่ในกรณีของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นนั้น ผู้ส่งและผู้รับสารจะมีความสัมพันธ์กัน และเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทำพิพิธภัณฑสถาน (2) ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ความหมายที่เกิดขึ้นจากตัวบทภายในพิพิธภัณฑสถานจะมีเพียงหนึ่งเดียว ในขณะที่ความหมายในพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นจะมีหลากหลายและสะท้อนภาพของ “ทุกเสียง” ทุกกลุ่มภายในชุมชน

นอกเหนือจากนั้นแล้ว ยังมีคุณลักษณะที่มากมายที่แตกต่างระหว่างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น เช่น ช่องทางการสื่อสาร ทิศทางการไหลของข่าวสาร หน้าที่และ

เป้าหมายในการดำเนินงาน และความยากง่ายในการเข้ามามีส่วนร่วม เป็นต้น ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่อยู่ในสถานะของการเป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งของสังคม ถูกคาดหวังจากประชาชนให้ปรับเปลี่ยนตัวเองดังได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น พร้อมกับที่นักวิชาการและนักพัฒนาต่างๆเกิดความคาดหวังที่จะใช้สื่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และกระบวนการทำงานพิพิธภัณฑ์ร่วมกันของคนในชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนอีกด้วย ซึ่งในปัจจุบัน ได้เริ่มมีกระบวนการดำเนินงานและงานวิจัยหลายชิ้น ที่ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงมหัศจรรย์ของการร่วมดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ต่อการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนและตัวของชุมชนเอง

สิ่งที่น่าสนใจในที่นี้ คือ เมื่อแนวคิดของพิพิธภัณฑ์มีความแตกต่างกัน และความแตกต่างของกระบวนการที่คนนั้นเป็นหลักสำคัญที่จะชี้แนะในส่วนของการปฏิบัติหรือกำกับแนวทางในการดำเนินงาน เมื่อบริบทสังคมเรียกร้องต่อการปรับตัวของพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ และหน้าที่สำคัญที่ยังคงถูกคาดหวังเสมอมาคือบทบาททางการศึกษาต่อสังคม คำถามก็คือการดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์แห่งชาติจะเป็นเช่นไร และเมื่อประเทศไทยเกิดกระแสที่หลากหลายฝ่ายต้องการที่จะใช้ "พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น" เข้ามาเป็นสื่อในการพัฒนาชาวบ้านและชุมชน พร้อมกับการผลักดันและเร่งรัดจากภาคส่วนต่างๆให้เกิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนั้น ได้เริ่มต้นจากการสร้างฐานการรับรู้และความเข้าใจของชาวบ้านต่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือไม่ และกระบวนการ "มีส่วนร่วม" ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนั้นอยู่ในระดับและรูปแบบใด

จากคำถามดังกล่าวจึงนำมาสู่ความสนใจของผู้วิจัยที่จะศึกษากระบวนการดำเนินงานของสื่อพิพิธภัณฑ์สถานที่อยู่ภายใต้กระบวนการที่คนเบื้องหลังที่แตกต่างกัน โดยเลือกศึกษาระหว่างพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ใน 2 ประเด็น คือ การสื่อสารกับปฏิบัติการจัดแสดงผ่านห้องแสดงประวัติศาสตร์ของพิพิธภัณฑ์ และการสื่อสารกับปฏิบัติการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

สำหรับความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ข้อมูลจากเว็บไซต์พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดทำโดยบจ.ชินคอร์ปอเรชั่นส์ [<http://www.thailandmuseum.com/bangkok>] ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร นับเป็นพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับประชาชนแห่งแรกของประเทศไทย ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2402 แต่เดิมเป็น "พระราชวังบวรสถานมงคล" หรือวังหน้า

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง "มิวเซียม" ณ ศาลาสหทัยสมาคม หรือหอคองคอเดียในพระบรมมหาราชวัง เปิดให้ประชาชนเข้าชมเป็นครั้งแรก เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมายุครบ 21 พรรษา เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2417 ครั้งต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2430 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทิววงศ์ จึงได้มีประกาศยกเลิกตำแหน่งพระอุปราชแล้ว ทำให้สถานที่ในพระราชวังบวรสถานมงคลว่างลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพิพิธภัณฑ์สถานจากหอคองคอเดีย ไปตั้งจัดแสดงที่พระราชวังบวรสถานมงคลเฉพาะด้านหน้า 3 องค์กร โดยใช้พระที่นั่งด้านหน้าคือ พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย เรียกว่า "พิพิธภัณฑ์วังหน้า"

ต่อมาในปี พ.ศ. 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชมณเฑียรในพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งหมดให้จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนครขึ้น และได้จัดพระที่นั่งศิวโมกษพิมานให้เป็นสถานที่จัดแสดง ศิลาจารึก คัมภีร์โบราณ สมุดไทย ตำราโบราณ เรียกว่าหอสมุดวชิรญาณ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2469 เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา

ต่อมาประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตย รัฐบาลได้จัดตั้งกรมศิลปากรขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2476 พิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนครจึงได้เข้าสังกัดกับกรมศิลปากร และได้ประกาศตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร เมื่อ พ.ศ. 2477

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร จัดเป็นพิพิธภัณฑ์สถานประเภทประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี และชาติพันธุ์วิทยา ปัจจุบันแบ่งการจัดแสดงออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ๆ คือ ประวัติศาสตร์ชาติไทย ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี ประณีตศิลป์และชาติพันธุ์วิทยา และอาคารโบราณสถาน

สำหรับการจัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาของชาติไทยและประวัติศาสตร์ของชาติไทยที่ผู้วิจัยสนใจศึกษานี้ จะอยู่ที่ ณ พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน

พระที่นั่งศิวโมกษพิมานเป็นอาคารตั้งอยู่ทางด้านหน้าของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2325 เดิมเป็นอาคารโถงก่อสร้างด้วยไม้ ลักษณะคล้ายกับพระที่นั่งทรงปืนในพระราชวังหลวงสมัยอยุธยา ดังนั้นจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อว่า พระที่นั่งทรงปืน

ต่อมาในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระที่นั่งองค์นี้ให้มีขนาดใหญ่กว่าเดิม โดยเปลี่ยนจากโครงสร้างไม้เป็นการก่ออิฐถือปูน แต่ยังคงลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบเดิม

ในปี พ.ศ. 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชสมณเขียรในพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งหมด ให้จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครขึ้น และได้จัดพระที่นั่งศิวโมกษพิมานให้เป็นสถานที่จัดแสดง ศิลปจารึก คัมภีร์ ไบลาณ สมุดไทย ตำราโบราณ เรียกว่าหอสมุดวชิรญาณ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469 เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา

ในปี พ.ศ. 2525 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครได้ดำเนินการปรับปรุงพระที่นั่งศิวโมกษพิมาน เป็นห้องจัดนิทรรศการประวัติศาสตร์ชาติไทยแบบนิทรรศการถาวร เพื่อน้อมรำลึกถึงพระมหากษัตริย์ในสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชแห่งพระบรมมหาราชวงศ์จักรี เนื่องในวโรกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี โดยมุ่งหวังประโยชน์แก่ผู้เข้าชมที่จะได้ศึกษาทำความเข้าใจถึงความป็นมาของชาติ ภาคภูมิใจในเกียรติประวัติของชาติในอดีต และเรียนรู้ถึงบทเรียนในประวัติศาสตร์ โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดห้องประวัติศาสตร์ชาติไทย เมื่อวันที่ 22 เมษายน 2525

ห้องแสดงประวัติศาสตร์ชาติไทยนี้ จัดแสดงความเป็นมาของชนชาติไทยตั้งแต่ครั้งยังรวมตัวกันอยู่ในลักษณะชุมชนย่อยๆ จนรวมตัวตั้งอาณาจักรไทยขึ้นเป็นครั้งแรก ในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 คือ อาณาจักรสุโขทัย ตลอดมาถึงกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ โดยจัดแสดงวัตถุและหลักฐานประวัติศาสตร์เท่าที่มีอยู่ เช่น ศิลปจารึก เอกสารประวัติศาสตร์ และโบราณวัตถุ ตลอดจนภาพเขียนและสร้างจากเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ (กรมศิลปากร, 2525; สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2542)

โดยแบ่งส่วนของการจัดแสดง ได้ดังนี้

- ส่วนจัดแสดงนิทรรศการกำเนิดชนชาติไทยและก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย
- ส่วนจัดแสดงนิทรรศการพัฒนาการบ้านเมืองเมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ กลุ่มวัฒนธรรมแรกเริ่มในแผ่นดินไทยและประวัติศาสตร์กรุงสุโขทัย
- ส่วนจัดแสดงนิทรรศการประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา
- ส่วนจัดแสดงนิทรรศการประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี

- ส่วนจัดแสดงนิทรรศการประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3
- ส่วนจัดแสดงนิทรรศการประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์สมัยใหม่ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สมัยรัชกาลที่ 7
- ส่วนจัดแสดงนิทรรศการประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ปัจจุบัน ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง สมัยรัชกาลที่ 7 จนถึงรัชกาลที่ 9 ในปัจจุบัน

และสำหรับพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ในฐานะตัวแทนของพิพิธภัณฑ์ชุมชนเพื่อศึกษาเปรียบเทียบกับพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาตินั้น เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2539 จากความร่วมมือของชาวบ้านเขายี่สาร โดยช่วยกันรวบรวมโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุจากเขายี่สารและบริจาคสิ่งของต่างๆ เพื่อจัดแสดงให้ผู้สนใจได้เข้าชม ในครั้งนั้นมีพระภิกษุนักศึกษามาจากคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรรูปหนึ่งกำลังทำโครงการเสนออาจารย์ในรายวิชาที่ศึกษาอยู่ จึงได้ใช้ข้อมูลเบื้องต้นเหล่านี้จัดเสนออาจารย์เป็นผลงานประกอบการศึกษาด้วย จากนั้น ชาวบ้านได้ช่วยกันระดมทุนด้วยการบริจาคเงินและสิ่งของ พร้อมทั้งขออนุญาตวัดเขายี่สารให้ได้ดูแลการเปรียญเป็นสถานที่จัดแสดง รวมกับเงินบริจาคของวัดอีกจำนวนหนึ่งจึงได้ร่วมกันบริหารจัดการมีกรรมการดูแล

จากนั้น พ.ศ. 2540 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรและมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ได้เข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนการศึกษาด้านวิชาการ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ซึ่งอนุมัติเงินจำนวน 1,201,141 บาท

ใน พ.ศ. 2543 ได้ปรับอาคารด้านบนเป็นสถานที่จัดแสดงด้วย แต่ก็ยังคงมีพื้นที่สำหรับการใช้เพื่อกิจกรรมทางศาสนา เช่น การอยู่วัดในวันอุโบสถศีลไว้คงเดิม และทางมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ได้ดำเนินการจัดแสดงร่วมกับชาวบ้านจนสำเร็จและเปิดให้เข้าชมได้นับแต่นั้นมา (กองบรรณาธิการ, 2545:45-46)

สำหรับการจัดแสดงเนื้อหาในพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารนั้น แบ่งออกเป็นหมวดหมู่เพื่อแสดงประวัติ เรื่องราว และวิวัฒนาการของชุมชนบ้านเขายี่สาร รวมทั้งการจำลองภาพชีวิตความเป็นอยู่ของบ้านเขายี่สาร ดังนี้คือ หมวดกำเนิดเขายี่สาร หมวดการขุดค้นทางโบราณคดี หมวดความเชื่อ หมวดพุทธศาสนาและจิตกรรมฝาผนัง หมวดภูมิปัญญาชาวบ้านเขายี่สาร

โดยในบริเวณชั้นล่างของอาคารพิพิธภัณฑ์จะบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของคนยี่สารที่เป็นเอกลักษณ์ เนื่องจากเป็นชุมชนอยู่ในสภาพแวดล้อมแบบปายายเลน ทำให้สภาพภูมิศาสตร์มีส่วนเข้ามากำหนดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนยี่สารอย่างมาก ชาวของที่จัดแสดงเป็นของชาวบ้านที่นำมามอบให้พิพิธภัณฑ์ เช่น เข็มฉีดยาโบราณ หม้อดินเผา รางบดยา เป็นต้น ส่วนชั้นบน จัดแสดงเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ความเชื่อถือศรัทธาของคนยี่สารที่มีต่อพอบุศรัทธาสิ่งของและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการดำเนินงานของสื่อพิพิธภัณฑ์สถานทั้ง 2 แห่งในข้างต้น ที่ดำเนินการภายใต้กระบวนการทัศน์เบื้องหลังที่แตกต่างกัน โดยเลือกเปรียบเทียบใน 2 ประเด็น คือ ปฏิบัติการจัดแสดงผ่านห้องแสดงประวัติศาสตร์ของพิพิธภัณฑ์และปฏิบัติการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์

ปฏิบัติการจัดแสดง : การสื่อสารเพื่อสร้างตัวตน

จากธรรมชาติหรือคุณลักษณะของสื่อพิพิธภัณฑ์ดังได้กล่าวมาในตอนต้น อาทิ การเป็นเครื่องแทนความทรงจำถึงอดีต การเป็นเครื่องมือสร้างจิตสำนึกและตอกย้ำอัตลักษณ์ร่วมแห่งความเป็นชาติหรือชุมชนเดียวกัน การที่ผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์แต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มสามารถแปลความหมายได้หลากหลายแบบจากองค์ประกอบของสิ่งแสดงต่างๆ ฯลฯ ทำให้เมื่อเราพูดถึง “พิพิธภัณฑ์” เรากำลังพูดถึงพิพิธภัณฑ์ในฐานะภาพตัวแทนของประเด็นและเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการประกอบสร้างความหมาย จากการใช้วัตถุสิ่งของ เทคนิคการเล่าเรื่อง รวมถึงการออกแบบพื้นที่ทางสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์ ฯลฯ ที่ผู้จัดหรือภัณฑารักษ์ต้องการสื่อหรือแสดงออกมา ว่าอยากจะนำเสนอ “ภาพตัวแทนของความเป็นชาติหรือชุมชน” ของตัวเอง ออกมาสู่สายตาของบุคคลภายนอกอย่างไร

หากว่าเราพิจารณาประเภทของการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถาน โดยเฉพาะในส่วนของ การจัดแสดงเรื่องความเป็นมาของชาติ หรือประวัติศาสตร์ของชุมชนมาเทียบเคียงเข้ากับแนวคิดเกี่ยวกับชาตินิยม เราจะพบว่า พิพิธภัณฑ์สถานถูกใช้เป็นเครื่องมือหรือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างสำนึกความเป็นพวกเดียวกัน หรือหลอมรวมเข้าสู่การมีอัตลักษณ์แห่งชาติหรือชุมชนเดียวกัน หรือที่ Benedict Anderson เรียกว่าการเป็นส่วนหนึ่งของ “ชุมชนในจินตนาการ”

Anderson เป็นนักทฤษฎีชาตินิยมทางวัฒนธรรมคนสำคัญที่ใช้ "วัฒนธรรม" เป็นจุดเริ่มต้นในการเน้นย้ำให้เห็นถึงการประกอบสร้างของ "เรื่องแต่ง" หรือ "จินตนาการ" ของชาตินั้น (Low, 2000) เนื่องจาก ความเป็นชุมชนในจินตนาการหรือสำนึกร่วมของการเป็น "ชุมชน" เดียวกันนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเอง แต่ถูกปรุงแต่งหรือสร้างโดยการใช้ความรู้สึกว่า นี่คือ "เรา" ("us") เราเป็นพวกเดียวกัน เรามีอะไรที่เหมือนกัน เราเป็นชาติเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น จินตนาการของการอยู่ในสถานที่เดียวกัน (imagined common place) มีอดีตร่วมกัน (imagined common past) หรือมีสายสัมพันธ์ร่วมกัน (imagined common ties) (เกเชียร เตชะพีระ, 2545)

ความรู้สึกถึงความเป็นชาติเดียวกันผ่านจินตนาการดังกล่าวถูกสร้าง ถ่ายทอด และถูกแสดงออกตลอดเวลาในชีวิตประจำวันของเรา ผ่านทางระบบการศึกษาและแบบเรียน สื่อมวลชน หรือกระทำผ่านทางสัญลักษณ์ หรือผ่าน "สื่อ" ในหลากหลายรูปแบบและหลายแนวทางด้วยกัน อาทิ ตำนาน วรรณกรรม บทเพลง บทละคร คำขวัญ หนังสือพิมพ์ รายการวิทยุ แผนที่ ธงชาติ อนุสาวรีย์ และพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ เป็นต้น

ในกรณีของพิพิธภัณฑ์ ในความคิดของ Anderson (1995) แล้วนั้น พิพิธภัณฑ์แห่งชาติถือเป็นสัญลักษณ์ของอัตลักษณ์แห่งชาติที่มีพลัง เป็นเรื่องของการแสดงออกและถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมือง โดยเฉพาะในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีพิพิธภัณฑ์แห่งชาติเกิดขึ้นอย่างมากมายในประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศที่เคยตกเป็นอาณานิคมมาก่อน ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทใหม่ของพิพิธภัณฑ์ในการเป็นสถานที่สำหรับการบริโภคอัตลักษณ์แห่งความเป็นชาติที่ถูกกำหนดมาให้แล้ว จากการศึกษาการจัดแสดงประวัติศาสตร์ชาวแคนาดาใน the new Canadian Museum of Civilization ของ Delaney (1992)

สำหรับการสร้างความเป็นชุมชนในจินตนาการหรือสำนึกร่วมของความเป็น "ชุมชน" โดยใช้สื่อพิพิธภัณฑ์ในกรณีของประเทศไทยนี้ เราอาจยกตัวอย่างเทียบเคียงได้จากกรณีของการจัดตั้งหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ที่ไม่ได้มีเป้าหมายเพียงแค่การให้บริการทางวิชาการเท่านั้น แต่ยังถูกใช้เพื่อให้เป็นเครื่องมือฟื้นฟูอดีต บันทึกความทรงจำของสถาบัน สืบทอดหลักการและอุดมการณ์ และจิตวิญญาณของความเป็นธรรมศาสตร์อีกด้วย (วารุณี ไอสถารมย์, 2544)

พิพิธภัณฑ์สถานจึงกลายเป็นพื้นที่แสดงออกซึ่งอัตลักษณ์แห่งชาติ โดยใช้เหตุการณ์ในอดีตหรือประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่เรามีร่วมกัน การมีสายสัมพันธ์ร่วมกัน มีวิถีชีวิต ความ

เป็นอยู่ หรือร่วมอยู่ในวัฒนธรรมเดียวกัน ผ่านสัญลักษณ์หรือสิ่งแสดงต่างๆที่ผู้เข้าชมทุกคนจะได้แบ่งปันความรู้สึกและจินตนาการถึงความเป็นพวกเดียวกัน เป็นชาติหรือชุมชนเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม การที่ความเป็นตัวตนของชาติหรือชุมชนถูกสร้างผ่านสื่อพิพิธภัณฑ์สถาน การที่พิพิธภัณฑ์ถือเป็นพื้นที่สำหรับการบริโภคอัตลักษณ์ที่ถูกกำหนดมาให้แล้วนั้น ได้ซ่อนนัยสำคัญแต่เห็นได้อย่างชัดเจนว่า (1) สิ่งที่เราควรจดจำ ระลึกถึง และยึดถือเป็นอัตลักษณ์ร่วมกัน นั้นคืออะไร ซึ่งในกรณีของ Anderson คืออุดมการณ์ทางการเมืองที่มีร่วมกัน และในกรณี Delaney คือ ประวัติศาสตร์หรืออดีตของชาติที่มีร่วมกัน (2) สิ่งที่ได้เห็นหรือไม่ได้เห็นนั้นมีความหมายเสมอ (3) สิ่ง que เลือกให้ได้เห็นหรือเลือกให้ไม่เห็นเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างความรู้/อำนาจ เช่น การนำเสนอเนื้อหาและการออกแบบในการจัดแสดงที่ต้องได้รับการอนุมัติก่อน และ (4) สิ่งที่ไม่เห็นหรือไม่ถูกนำเสนอในพิพิธภัณฑ์นั้นคืออะไร “ไม่ใช่เรา”

สำหรับการไม่ได้เห็นนี้ อาจเปรียบเทียบได้กับงานศึกษาวิจัยของ Savage (1990) ในเรื่อง *“Race, memory, and identity: The national monuments of the union and the confederacy monuments, civil war”* ที่ผู้วิจัยพบว่า การสร้างอนุสาวรีย์เพื่อแทนความทรงจำถึงวีรบุรุษแห่งสงครามกลางเมืองของสหรัฐอเมริกา นั้น มีอนุสาวรีย์ของวีรบุรุษทั้งที่สร้างได้และที่สร้างไม่ได้ งานวิจัยชิ้นนี้มีความน่าสนใจตรงที่ได้แสดงให้เห็นถึง “อำนาจ” ในการนำเสนอภาพตัวตนด้วยว่า การสร้าง “ความทรงจำร่วม” หรือการสร้างอนุสาวรีย์นั้น ไม่ได้มีข้อควรคำนึงแต่เพียงว่า “ความทรงจำนั้นจะถูกนำเสนอออกมาอย่างไร” เท่านั้น แต่ยังมีประเด็นเกี่ยวกับเรื่อง “ความทรงจำของใคร” ที่จะถูกนำเสนอออกมาออกมาด้วย

หรือในกรณีของ “พิพิธภัณฑ์ 14 ตุลา” ที่เจตจำนงของผู้สร้างมิได้ต้องการเพียงแค่จะบอกเล่าถึงประวัติศาสตร์ 14 ตุลาในมุมมองของภาคประชาชนเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่โครงการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ 14 ตุลา ยังเป็นไปเพื่อการเล่าเรื่องใหม่ เพื่อสร้างพื้นที่ความทรงจำให้กับสามัญชนคนธรรมดา และเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้สำหรับคนปัจจุบันถึงเหตุการณ์ในอีกเวอร์ชันหนึ่งของอดีตเพื่อให้ต่อยอดถึงปัจจุบันและอนาคตอีกด้วย (พนิดา วสุธาพิทักษ์ และ อารีรัตน์ ปานจับ, 2547)

ดังนั้น แม้ว่าพิพิธภัณฑ์จะมีลักษณะของการเป็นสื่อที่โปร่งใส เป็นของจริง ถือกันว่าเป็นสัญลักษณ์ของชาติ เมือง หรือชุมชน แต่ทว่าทั้งหมดล้วนแล้วเป็นการ “ประกอบสร้าง” จากสัญลักษณ์หลากหลายแบบที่ผ่านการคัดออกหรือเลือกใช้ แล้วนำมาร้อยเรียงกันเพื่อเล่าเรื่องหรือส่งผ่าน

ความหมายที่ผู้ส่งต้องการสื่อออกมา ภาพตัวแทนความเป็นชาติหรือความเป็นชุมชนผ่านสื่อ พิพิธภัณฑสถานดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่จะต้องแปลความหมาย และสำหรับสาขาวิชาในประวัติศาสตร์กับเรื่องเล่าที่บอกกล่าวถึงความเป็นตัวตนในในพิพิธภัณฑสถานแล้วนั้น สิ่งที่ควรคำนึงก็คือ ใครคือ “ผู้เล่าเรื่อง”/เล่าอย่างไร/เล่าอะไร ใครคือ “ผู้ชม”/รับรู้เรื่องเล่าที่เล่าออกมานั้นอย่างไร และ “อำนาจหรือพลังของการเล่าเรื่อง” นี้อยู่ที่ไหน/ทำงานอย่างไร/ทำงานให้กับใคร

ปฏิบัติการบริหารจัดการ : พิพิธภัณฑสถานกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ท่ามกลางความตื่นตัวต่อการสร้างพิพิธภัณฑสถานทั้งในระดับชาติ เมือง และท้องถิ่น รวมถึงพิพิธภัณฑสถานเอกชนเป็นจำนวนมากในประเทศไทย กระแสแห่งการสร้างพิพิธภัณฑสถานดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยอดไม่ได้ที่จะนึกถึงกระแสดอกเห็ดบานของวิทยุชุมชนในประเทศไทยที่เกิดขึ้นนับกว่า 2,000 แห่งทั่วประเทศตลอดทศวรรษที่ผ่านมา และนับได้ถึงจำนวนกว่าครึ่งของสถานีวิทยุชุมชนที่ซบเซาลงหรือถูกทิ้งร้างในเวลาอันรวดเร็ว

ปัญหาความซบเซาที่เกิดขึ้นต่อวิทยุชุมชนดังกล่าว เมื่อย้อนกลับมามองที่พิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย โดยเฉพาะในกรณีของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นที่เกิดขึ้นแล้วซบเซาหรือสถานการณ์ของ “พิพิธภัณฑสถานตายแล้ว” คำถามจึงมีอยู่ว่า การเกิดขึ้นด้วยเจตนาดีและคุณค่าของพิพิธภัณฑสถานที่เป็นที่ตระหนักโดยทั่วไปนั้น ไม่สามารถเป็นหลักประกันต่อความยั่งยืนของพิพิธภัณฑสถานได้หรืออย่างไร แล้ว “อะไร” หรือ “ต้องทำอะไร” จึงจะเป็นหลักประกันต่อความดำรงอยู่หรือความยั่งยืนของพิพิธภัณฑสถาน

จากเอกสาร “แบบเรียนเบื้องต้น: การสื่อสารกับงานพัฒนาท้องถิ่น” ที่เกิดขึ้นจากการประมวลองค์ความรู้จากงานวิจัยในชุดโครงการการสื่อสารเพื่อชุมชนของ กาญจนา แก้วเทพ (2548 ข) นั้น ได้ให้คำตอบประการหนึ่งว่า เหตุผลที่สื่อหลากหลายประเภทในชุมชนต้องล้มหายตายจากไปหรือไม่ได้รับการดูแลรักษาและพัฒนา นั้น เป็นเพราะการ “ขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของ” (sense of belonging) ของคนในชุมชน และหนทางที่จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของได้นั้นสามารถกระตุ้นให้เกิดขึ้นได้ด้วยการใช้การสื่อสารแบบพิเศษเฉพาะชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” ซึ่งมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

- ผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder) หรือชาวบ้านในชุมชนจะเข้าร่วมในกระบวนการสื่อสาร การเข้าร่วมนี้มีได้หลากหลายบทบาท ในหลายขั้นตอน และแต่ละคนจะสลับบทบาทในการเป็นผู้ส่ง-ผู้รับได้
- เนื้อหาของการสื่อสารจะเป็นเรื่องราวภายในหรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับชุมชน
- เป็นการสื่อสารแบบสองทาง และใช้แบบจำลองเชิงพิธีกรรม (ritualistic model)
- ช่องทางการสื่อสารอาจมีได้หนึ่งหรือหลายช่องทาง
- ทิศทางการไหลของข่าวสารจะเป็นแบบเซ็นเซอร์ราวด์ คือ ไหลทั้งจากบนลงล่าง จากล่างขึ้นบน และในระนาบเดียวกัน
- เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม คือ การสร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างความรู้สึกผูกพันและเป็นเจ้าของ (sense of belonging)
- การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็น “กระบวนการ” มิใช่ผลลัพธ์

หากเราใช้เกณฑ์องค์ประกอบของการสื่อสารเข้ามาจัดแบ่งรูปแบบหรือระดับของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมแล้วนั้น เราอาจแบ่งรูปแบบหรือระดับของการมีส่วนร่วมได้ดังนี้ คือ (กาญจนา แก้วเทพ กิตติ กัมภักย์ และปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2543)

- การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ใช้สาร (audience/receiver/user) เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่ล่างที่สุด กล่าวคือ ในกระบวนการสื่อสารตั้งแต่ต้นยังอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร ไม่ว่าจะเป็นการเลือกประเด็นเนื้อหา วิธีการนำเสนอ ไปจนถึงกระทั่งถึงการเลือกช่องทางสื่อที่จะเผยแพร่ และผู้รับสารก็ยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารแต่อย่างเดียว แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปในฐานะของผู้รับสารในการสื่อสารชุมชนแบบมีส่วนร่วม คือ มีการทำความเข้าใจให้ผู้รับสารได้ตระหนักถึงสิทธิที่จะรู้และบอกเล่าข้อมูลข่าวสารของตนสู่สาธารณะ มีการสร้างหลักประกันในการมีส่วนร่วมของผู้รับสารทั้งในช่วงขาเข้าและขาออก และที่สำคัญคือมีการเพิ่มช่องทางการสื่อสารให้ทั่วถึงในชุมชน
- การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง (sender/producer/co-producer/performance) เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นมาและจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ๆเพิ่มเติม หรือต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเก่าๆที่มีอยู่ การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ร่วมผลิตนั้น ยังแบ่งออกได้เป็นหลายขั้นตอนตามหลักแนวคิดของการผลิตสื่อ

คือ ในขั้นตอนก่อนการผลิต ขั้นตอนการผลิต และขั้นหลังการผลิต ซึ่งชุมชนอาจจะเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งก็ได้ แต่ในแต่ละขั้นต่อนั้น จะต้องมีการสร้างเงื่อนไขใหม่กำกับไว้ด้วย เช่น หากต้องการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการผลิตก็จำเป็นต้องมีการอบรมให้ชาวบ้านได้เรียนรู้การใช้ อุปกรณ์เสียก่อน เป็นต้น

- **การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย** (policy maker/planner) การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ถือได้ว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม มีข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ ยิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมากเท่าใด สัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมได้ก็จะเล็กลง กล่าวคือ ในระดับของผู้รับสาร คนในชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ แต่เมื่อขึ้นมาถึงขั้นการผลิต ก็อาจจะมีคนบางกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมจนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ ระดับการวางแผนและนโยบายนี้ก็คงมีตัวแทนบางคนเท่านั้นจากชุมชนที่จะเข้ามาดำเนินกิจกรรมในระดับนี้ สำหรับการมีส่วนร่วมในระดับนี้ นั้นหมายถึง การวางแผนและนโยบายการใช้สื่อที่รวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของชุมชน หรือในระดับที่แคบลงมาอาจจะหมายถึง การมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนและนโยบายของสื่อบางประเภทที่จะเข้ามาในชุมชน

ตัวอย่างเช่น การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน Long Pujungan ในพิพิธภัณฑ์ชุมชน ประเทศอินโดนีเซีย กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนี้ เกิดขึ้นตั้งแต่ขั้นตอนของการวางแผนก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ โดยเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับคำว่า “พิพิธภัณฑ์” เนื่องจากชาวบ้านที่ชุมชน Long Pujungan แห่งนี้ บางคนไม่เคยได้ยินและรู้จักคำว่าพิพิธภัณฑ์มาก่อนเลย หลังจากการประชุมเพื่อทำความเข้าใจในเบื้องต้น กระบวนการทำความเข้าใจร่วมกันนี้ ทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของพิพิธภัณฑ์และมองออกว่าจะใช้พิพิธภัณฑ์เพื่อทำหน้าที่อะไรได้บ้างในชุมชน จากนั้นจะเป็นการประชุมวางแผนทำงานร่วมกันเพื่อออกแบบรูปแบบอาคาร โดยชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะสร้างพิพิธภัณฑ์ในรูปแบบใด นอกเหนือจากนั้นแล้ว ชาวบ้านในชุมชนยังรวมตัวกันในรูปของคณะกรรมการเพื่อตัดสินใจวางแผนดำเนินกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ เช่น การนำสิ่งของมาจัดแสดงและเก็บรักษา รวมถึงกิจกรรมอื่นๆในอนาคตของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ (Kreps. 2003)

อีกตัวอย่างหนึ่งนั้น เป็นการมีส่วนร่วมของชุมชนในบริเวณพื้นที่ศึกษาวิจัยและทดลอง “โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน” ในการก่อสร้างพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวก แล่นขึ้น ที่ผู้สูงอายุในชุมชนได้มาเข้าร่วมระดมความรู้ ร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อออกแบบอาคาร พิพิธภัณฑ์ที่จำลองแบบบ้านเรือนของชาวตำบลสวกสมัยโบราณ และมีการใช้สื่อกิจกรรมเป็น เครื่องมือ นั่นคือ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องบ้านโบราณและวิถีชีวิตสมัยก่อน โดยให้เยาวชน ในชุมชนช่วยจัดบันทึก (สายันต์ ไพเราะญจิตร, 2547)

คำถามของผู้วิจัยในที่นี้ คือ เมื่อการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมสามารถที่จะเป็นหลักประกันต่อ ความดำรงอยู่หรือความยั่งยืนของพิพิธภัณฑ์ด้วยการสร้างความรู้ลึกแบบเป็นเจ้าของและผูกพัน แล้วนั้น สื่อพิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทยที่ผู้วิจัยได้เลือกศึกษานั้นมีการสื่อสารในรูปแบบใดและ เป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระดับใด การตั้งคำถามดังกล่าวนี้เกิดจากข้อสังเกตประการหนึ่งของผู้วิจัย จากการติดตามสถานการณ์ของพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทยดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น นั่นคือ กระแสการเรียกร้องต่อการปรับตัวเองของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ และการมีคนรุ่นใหม่ใน พิพิธภัณฑ์ จะทำให้รูปแบบการสื่อสารของพิพิธภัณฑ์แห่งชาติเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ ในขณะเดียวกัน พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีคุณลักษณะร่วมบางประการกับพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ และมี คุณลักษณะในอีกหลายประการที่แตกต่างออกไป ภายใต้กระบวนการทัศน์ท้องถิ่นพัฒนาและการ สื่อสารแบบชุมชนมีส่วนร่วมที่ให้กำเนิดมานั้น เพราะเหตุใดหลายแห่งจึงเกิดขึ้นแล้วซบเซาหรือถูก ทิ้งร้างไปในแทบจะทันทีที่มีการตัดริบบิ้นเปิดพิพิธภัณฑ์

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การสื่อสารกับปฏิบัติการสร้างภาพตัวแทนผ่านสื่อ พิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทย” ของผู้วิจัยในครั้งนี้ จึงได้ประยุกต์ใช้วิธีการศึกษาในประเด็น ของปฏิบัติการสร้างภาพตัวแทนตามแนวคิดของ S. Hall เพื่อแสดงให้เห็นว่าการสื่อสารเข้ามา เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างภาพตัวแทนอย่างไร พร้อมด้วยการศึกษาตามแนวทางการสื่อสาร แบบมีส่วนร่วมเพื่อการบริหารงานพิพิธภัณฑ์ เพื่อตอบคำถามในเรื่องของความยั่งยืนของการ ดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ โดยมีแนวคิดเรื่องพิพิธภัณฑ์เป็นกรอบหลักในกระบวนการวิจัย

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- (1) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารกับปฏิบัติการสร้างภาพตัวแทนผ่านสื่อพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม
- (2) เพื่อศึกษากระบวนการสื่อสารกับปฏิบัติการบริหารจัดการ ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม

1.3 ปัญหานำการวิจัย

- (1) ในปฏิบัติการสร้างภาพตัวแทนของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงครามนั้น ได้สร้างความหมายหรือภาพตัวแทนในแบบใดบ้าง สร้างขึ้นมาได้อย่างไรหรือด้วยกลยุทธ์การสื่อสารแบบใด และมีปัจจัยใดเข้ามาเกี่ยวข้องในการเลือกและนำเสนอภาพตัวแทนหรือไม่ อย่างไร และความหมายดังกล่าวถูกอ่านความหมายหรือถูกรับรู้ในสายตาของกลุ่มผู้รับสารหรือผู้เข้าชมพิพิธภัณฑสถานอย่างไร
- (2) มีการสื่อสารในรูปแบบใดและระดับใดในปฏิบัติการบริหารจัดการของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม และผลที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารในรูปแบบนั้นเป็นอย่างไร

1.4 ข้อตกลงเบื้องต้น

(1) การเลือกสื่อพิพิธภัณฑสถานในการศึกษา

ผู้วิจัยเลือกศึกษาสื่อพิพิธภัณฑสถานโดยใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกในระดับพื้นที่เพื่อเปรียบเทียบการสร้างภาพตัวแทนผ่านพิพิธภัณฑสถานจาก 2 ประเภท คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

ในกรณีพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินั้น ผู้วิจัยเลือกพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ซึ่งถือเป็นสื่อในกระบวนการประกอบสร้างตัวตนในระดับชาติ และผู้วิจัยเลือกพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติโดยมีเกณฑ์ในการเลือก คือ จะต้องเป็นพิพิธภัณฑสถานที่ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการสร้างและบริหารจัดการ เนื้อหาการจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานจะต้องมีส่วนหนึ่งที่บอกเล่าถึงประวัติศาสตร์หรือความเป็นมาของชุมชน มีหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งต่อชุมชน ไม่มีความเป็นชาติพันธุ์เข้ามาเกี่ยวข้องหรือมีแต่น้อยมาก และจะต้องเป็นพิพิธภัณฑสถานในท้องถิ่นที่เปิดมาแล้วไม่ต่ำกว่า 5 ปี เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงผลของพิพิธภัณฑสถานที่มีต่อชุมชนและความยั่งยืนในการดำเนินงานพิพิธภัณฑสถานได้อย่างชัดเจน จากเกณฑ์ดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยเลือก พิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อศึกษากระบวนการประกอบสร้างตัวตนในระดับท้องถิ่นและผลที่เกิดขึ้นต่อชุมชน

(2) การเลือกสัญญาะในการศึกษา

ผู้วิจัยจะเลือกศึกษาการสร้างภาพตัวตนในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร จากสัญญาะที่ปรากฏเฉพาะในพระที่นั่งศิวโมกษพิมาน ทั้งนี้ พื้นที่การจัดแสดงอื่นๆภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพื้นที่โดยรอบภายนอกถือเป็นบริบทประกอบ และเลือกศึกษาการสร้างภาพตัวตนจากสัญญาะที่ปรากฏเฉพาะในพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม และพื้นที่โดยรอบภายนอกของพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สารถือเป็นบริบทประกอบ

การเลือกสัญญาะเฉพาะที่ปรากฏในพิพิธภัณฑสถานมาศึกษา เนื่องจาก หมวดหมู่การจัดแสดงหรือเนื้อหาในห้องจัดแสดงเหล่านั้นเปรียบได้กับการเป็นภาพตัวตนที่บ่งบอกว่าเราคือใคร เรามีความเป็นมาอย่างไร วิถีชีวิตของเราเป็นอย่างไร และการเลือกหรือไม่เลือกเนื้อหา รวมถึงการออกแบบการจัดแสดงและพื้นที่จัดแสดงนั้นเกิดจากอำนาจในการกำหนดหรือการนำเสนอภาพตัวตนของบางคนหรือบางเหตุการณ์ออกมาในบางแบบ อำนาจในรูปแบบนี้มีความเกี่ยวข้องกับความรู้หรือปฏิบัติการที่ Foucault เรียกว่า "ความรู้/อำนาจ" (Hall, 1997c)

(3) การเลือกผู้ให้ข้อมูลในการศึกษา

ในการเลือกบุคคลมาเป็นตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยยังไม่สามารถกำหนดจำนวนผู้ให้ข้อมูลที่แน่นอนได้ทั้งในส่วนของผู้ส่งหรือผลิตความหมาย และผู้รับสารหรือผู้ถอดรหัสความหมาย จนกว่าข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และสังเกตดังกล่าวจะแสดงออกมาให้เห็นว่าเพียงพอแล้ว

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

ปฏิบัติการสร้างภาพตัวแทน

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ปฏิบัติการจัดแสดงหรือปฏิบัติการสร้างภาพตัวแทน (the practice of representation) หมายถึง การกำหนดและให้ความหมายของความเป็นตัวตนทั้งในระดับชาติ และชุมชนผ่านทางสัญลักษณ์หรือทุกสิ่งทุกอย่างที่มีการให้ความหมาย ภายในพื้นที่พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ทั้งนี้ การนำเสนอภาพตัวแทนหรือการให้ความหมายเกี่ยวกับตัวตนนี้ อาจจะได้มีเพียงหนึ่งเดียว และจะมีภาพตัวแทนในแบบใดบ้างนั้น ขึ้นอยู่กับวิธีการมองและการรับรู้ตัวของผู้ที่มีส่วนในการสร้างความหมาย

เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า การสื่อสารเข้ามาเกี่ยวข้องกับกรนำเสนอภาพตัวแทนในสื่อพิพิธภัณฑสถานได้อย่างไร การวิจัยครั้งนี้จึงจะศึกษากลยุทธ์ในการสื่อสารความหมายที่ปรากฏขึ้นดังกล่าวและปัจจัยที่เกี่ยวข้องในปฏิบัติการสร้างภาพตัวแทน

สัญลักษณ์

สัญลักษณ์ (sign) หมายความว่า ภาษาพูด ภาษาเขียน ภาษาภาพ ภาษาท่าทาง และทุกสิ่งทุกอย่างที่มีการให้ความหมาย เพื่อเป็นตัวแทนในการสื่อสารถึงความคิดและความรู้สึกอย่างมีความหมายกับผู้อื่น

สำหรับงานวิจัยครั้งนี้ ถือว่าทั้งตัวอาคารของพระที่นั่งศิวโมกษพิมาน ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑสถานบ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม บริบทของการจัดแสดงหรือพื้นที่โดยรอบทั้งภายในและภายนอกพิพิธภัณฑสถาน องค์ประกอบของสิ่งแสดงต่างๆ เช่น วัตถุ สิ่งของ ภาพถ่าย แผนที่ หุ่นจำลอง การให้แสง/สี/เสียง รวมถึงวิธีการจัดวางสิ่งของนั้นๆ ฯลฯ ล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่ถูกใช้เพื่อที่จะเล่าเรื่องหรือสื่อความหมายที่ภัณฑารักษ์หรือผู้จัดต้องการสื่อสารหรือแสดงออกมา ในทางกลับกันวิธีการจัดวาง การออกแบบ การเลือกวัตถุสิ่งของมานำเสนอนั้นก็จะสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของผู้จัดหรือภัณฑารักษ์/นักออกแบบได้เช่นกัน

ผู้สร้างหรือผู้เข้ารหัสความหมาย

ผู้สร้างหรือผู้เข้ารหัสแห่งความหมาย (sender/encoder) หมายถึง ผู้ส่งสารที่ทำหน้าที่ทั้งส่ง “ข่าวสาร” หรือ “ความหมาย” และติดตั้งรหัสการถอดความหมายหรือสร้างเงื่อนไขของการรับรู้ เพื่อให้ในขั้นตอนของการถอดรหัสความหมายของผู้รับสารนั้นเป็นไปตามที่ผู้ส่งต้องการ

สำหรับการวิจัยในครั้งนี้

1. ผู้สร้างหรือผู้เข้ารหัสความหมายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร จะมาจากหลายฝ่ายด้วยกันที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดนิทรรศการภายในห้องจัดแสดงประวัติศาสตร์ชาติไทย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร และในพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ผู้สร้างจะมาจากชาวบ้านในชุมชนและนักวิชาการต่างๆที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง

2. วิธีการที่ผู้ผลิตหรือผู้ส่งสารใช้เพื่อที่จะควบคุมความหมายหรือติดตั้งการถอดรหัสความหมายของผู้รับสาร สำหรับการวิจัยในครั้งนี้ วิธีการควบคุมความหมายหรือสร้างเงื่อนไขของการรับรู้จะกระทำผ่านสัญลักษณ์ต่างๆในพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร และพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม และบริบทโดยรอบ หรือที่เรียกว่า “ปฏิบัติการจัดแสดง” ยกตัวอย่างเช่น สัญลักษณ์ที่ถูกเลือกหรือถูกคัดออกในการนำมาแสดงแทนภาพประวัติศาสตร์ของชาติหรือชุมชน วิธีการจัดวาง การจัดนิทรรศการ เทคนิคในการจัดแสดงหรือการเล่าเรื่องที่ใช้ วิธีการที่ใช้ในการออกแบบพื้นที่/ที่ว่าง การเน้นธรรมชาติหรือความเป็นสื่อของพิพิธภัณฑ์ เช่น การเป็นสถาบันแห่งความรู้ของชาติ การเป็นเครื่องแทนความทรงจำถึงอดีต เป็นต้น

3. อำนาจของผู้เข้ารหัส การวิจัยในครั้งนี้ ผู้เข้ารหัสหรือผู้มีส่วนในการสร้างภาพตัวแทนจะมีอำนาจที่แตกต่างกันอันเกิดจากการอยู่ในสถานะหรือตำแหน่งที่ต่างกัน มีภูมิหลังหรือความเป็นมาต่างกัน ตลอดจนวิถีคิดของผู้ส่งสารแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่มที่ต่างกันตกอยู่ภายใต้วาทกรรมชุดต่างๆ อำนาจนี้จะถูกแสดงออกภายใต้การทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการภัณฑารักษ์ นักออกแบบ ฝ่ายเทคนิคการจัดแสดง และชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดแสดง ในวิธีการคัดเลือกองค์ประกอบสิ่งแสดงต่างๆมานำเสนอ ถือเป็นอำนาจของสถาบันพิพิธภัณฑ์ในการกำหนดว่าวัตถุที่นำมาแสดงนั้นจะถูกรับรู้อย่างไร หรือที่เรียกว่า “ปฏิบัติการทางวาทกรรม”

ผู้รับสารหรือผู้ถอดรหัสความหมาย

ผู้รับสารหรือผู้ถอดรหัสแห่งความหมาย (receiver/audience/decoder) หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่ทั้งรับ “ข่าวสาร” หรือ “ความหมาย” และถอดรหัสความหมายที่ผู้ส่งสารได้ทำการติดตั้งไว้

สำหรับการวิจัยในครั้งนี้ ผู้รับหรือผู้ถอดรหัสความหมายจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร จะศึกษาเฉพาะกลุ่มของผู้รับสารหรือผู้ถอดรหัสความหมายจากห้องจัดแสดงประวัติศาสตร์ชาติไทย อาคารพระที่นั่งศิวโมกษพิมาน และในพิพิธภัณฑ์บ้านเขยี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ผู้รับสารจะมีทั้งกลุ่มคนในชุมชน และนักท่องเที่ยวหรือผู้รับสารจากภายนอกชุมชน

โดยที่การถอดรหัสแห่งความหมายนั้นหรือขั้นตอนในการบริโภคความหมายนั้น จะศึกษาผ่านพฤติกรรมการเข้าชมการจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์ สำหรับการถอดรหัสในการอ่านความหมายหรือที่เรียกว่าแบบแผนแห่งการอ่านความหมายที่ปรากฏนั้น จะกำหนดไว้ 3 แบบหลักๆตามแนวคิดของ S. Hall คือ (1) จุดยืนแบบที่ผู้ส่งสารต้องการ (preferred position) (2) จุดยืนแบบที่ผู้รับสารจะต่อรองความหมายเสียใหม่ (negotiated position) และ (3) จุดยืนที่ผู้รับสารจะตีความคัดค้านต่อต้านความหมายที่ผู้ส่งสารใส่รหัสมา (opposite position)

ปฏิบัติการบริหารจัดการ

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ปฏิบัติการบริหารจัดการ (the practice of management) หมายถึง การบริหารงานพิพิธภัณฑ์ ทั้งในเรื่องของทรัพยากรบุคคล และทรัพยากรอื่นๆ ประกอบด้วย ทรัพยากรเงิน ทรัพยากรความรู้ ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ อาทิ การจัดแสดงวัตถุสิ่งของ หรือการทำกิจกรรมเพื่อให้พิพิธภัณฑ์เป็น “มากกว่าพิพิธภัณฑ์” โดยที่ประชาชนหรือชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ และระดับต่างๆ

เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเข้ามาเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการในสื่อพิพิธภัณฑ์สถานได้อย่างไร การวิจัยครั้งนี้จึงจะศึกษารูปแบบและระดับของการสื่อสารที่เกิดขึ้นในปฏิบัติการสร้างภาพตัวตนของพิพิธภัณฑ์ ใน 3 ระดับ ได้แก่ (1) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ใช้สาร (audience/receiver) (2) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมส่งสาร/ผู้ร่วมผลิต (sender/producer/co-sender/co-producer) และ (3) การมีส่วนร่วมในฐานะของผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย (policy maker/planner)

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การสื่อสารกับปฏิบัติการสร้างภาพตัวตนผ่านสื่อพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย” คาดว่าจะก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจทางด้านทฤษฎีและประโยชน์ในทางปฏิบัติดังนี้

- (1) ผลของการวิจัยจะทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจที่เกี่ยวข้องกับแนวทางในการศึกษาการบอกเล่าเรื่องราวผ่านสื่อพิพิธภัณฑสถาน ในฐานะของการเป็นพื้นที่ในการประกอบสร้างความหมายมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อความหมายนั้นมีอำนาจ/ความรู้เข้ามาเกี่ยวข้อง
- (2) ผลของการวิจัยจะทำให้เกิดความเข้าใจและความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑสถานในส่วนของการจัดการสื่อสารความหมายเพื่อการพัฒนาบุคคลใน 2 ฝ่าย คือ การพัฒนางานการจัดแสดง ทั้งในด้านของรูปแบบและวิธีการนำเสนอเนื้อหาและความหมายสำหรับบุคลากรของพิพิธภัณฑสถานในฐานะของผู้ส่งสาร ในขณะที่เดียวกับที่ก่อให้เกิดการพัฒนาทักษะในการรู้เท่าทันกลยุทธ์การนำเสนอของสื่อพิพิธภัณฑสถาน สำหรับผู้เข้าชมพิพิธภัณฑสถานในฐานะของผู้รับสาร
- (3) ผลของการวิจัยจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ทเรียนในการดำเนินงาน โดยเฉพาะในด้านของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับการบริหารจัดการพิพิธภัณฑสถาน อันจะนำไปสู่การพัฒนาการดำเนินงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น และพิพิธภัณฑสถานอื่นๆที่มีอยู่ในประเทศไทยให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลในทางบวกต่อการทำหน้าที่และการดำรงอยู่หรือความยั่งยืนของพิพิธภัณฑสถานได้